

A jogtudomány helye az emberi gondolkodásban.

A) *A jog gondolati egysége*: I. A tudományok hivatása. II. Filozófia és szaktudományok. III. A szellem szerepe. IV. Új út: az ember. V. Gondolatszegénység vagy gondolat-szabadság? VI. Üres álmodozás-e a pszichologizmus? VII. Egyoldalú-e a pszichologizmus? VIII. Önkényes-e a szubjektívizmus? IX. A jog lélektani egysége. X. A logikai jogszemlélet alkonya. B) *Az egység akadályai*: I. Alaki és anyagi igazság. II. A jogászi formalizmus. III. Egyéni és szociális igazság. IV. A jogász és az eljárás egysége. C) *Összefoglalás*.

A) A jog gondolati egysége.

I.

A jogtudománynak csupán *tárgya* a jog; a *lényege* azonban az, hogy tudomány. Mint tudomány, ismeretekkel foglalkozik. S mivel a megismerés lényege az, hogy az ismeretlent ismereteink rendszerébe illesztjük be: a jogtudomány jelentősége is abban áll, hogy ismeretrendszerünk kiépítésében résztvesz.

Az ismeret lényegéből, vagyis abból, hogy minden megismerés ismeretrendszerünk *egységébe* beillesztést jelent, következik, hogy a szaktudományok sorsa nem független egymástól. A világról számtalan képzetet alkothatunk, amelyek más-más oldalról világítják meg a problémákat, de nem állhatnak egymással ellentétben, nem zárhatják ki egymást. Különböztetés nélkül nem beszélhetnénk ismeretrendszeréről, s következőképpen ismeretekről sem.

Ezt az alapvető igazságot kell hangsúlyoznunk, hogy megérthessük annak a hullámnak a természetét, amely a jog tudományán időnkint átlüktet; öröknek látszó problémákat levesz a napirendről, s új, váratlan kérdéseket vet

fel a helyükbe. S ebben áll épen a tudomány haladása, amiről helyesen jegyzi meg Eddington, hogy nem annyira az eldöntött, mint inkább a felvetett kérdések jellemzik.

II.

Ahogy a tenger háborgását nem magából a tengerből, hanem a világegyetem más erőiből eredő okokkal magyarázzuk, úgy ahhoz, hogy a jogtudomány problémáinak örök áramlását megérthessük, túl kell látnunk a jogtudományon.

Ekkép világossá válik előttünk, hogy a szaktudományok nem élhetnek egymástól független életet. Egyetlen fának: a megismerés fájának ágai; gyökereik összefutnak; sorsuk, fejlődésük, életük közös.

Ez a magyarázata annak, hogy a jogtudomány fejlődése a legszorosabb kapcsolatban áll a többi tudományok, s különösen a filozófia fejlődésével. Sőt a rajtuk végighúzó egységes szempontok azt a gyanút keltik bennünk, hogy az igazi fejlődés nem is a tudományok részleteiben, hanem az emberi szellem egységében, nem a tudat felszínén, hanem a tudatalatti mélyében van, s a tudományok mindenkori eredményei csak tudatosítják ezt. A rajnalányok éneke jut eszünkbe a niebelung-tragédia előestélyéből: „Traulich und treu ist's nur in der Tiefe: falsch und feig ist, was dort oben sich freut!“ (Wagner).

III.

Ha így fogjuk meg a kérdést, akkor az a probléma, hogy a természettudományok fejlődése hat-e inkább irányítólag a szellemtudományokéra, vagy fordítva; a szaktudományoké a filozófiáéra vagy az utóbbié minden más tudományra; vagy pedig egyszerűen csak kölcsönhatásról van szó: látszatproblémának bizonyul. A tudományok változása mögött nem más tudományt, hanem az emberi szellem belső fejlődését kell keresnünk.

Például a természettudományok naív realizmusának korában a filozófiát az egymásra visszavezethetetlen abszolút és örök értékek, a jogtudományt az abszolúte helyes és örök természetjog problémája foglalkoztatta legjobban. Csakhamar kiderült azonban, hogy ez zsákutca az emberi szellem számára. A természettudós figyelme a világ teremtéséről a lehulló alma, az anyag eredetéről annak mérhető szerkezete felé, a filozófusé a magábanvaló dologról a tiszta ész képzei felé, a jogászé a természetjogtól a pozitív jog felé for-

dult. Ezen az úton azután az emberi szellem a másik végletig jutott el. A természettudomány sívár materializmusa a társadalomtudományban mint történelmi materializmus jelent meg, s a jogpozitivizmus üres formáit a hatalom még üresebb tartalmával akarta kitölteni. A filozófia pedig vagy sekélyes materializmusba torkollt, vagy nagy nevek tekintélyének álarca alatt a megismerhetetlen álismeretévé, misztikus metafizikává vagy egyetlen körben keringő formális logizmussá alakult át.

Az emberi szellemnek ebben a poshadt levegőjében azonban a századforduló óta friss szellők kezdenek fujdogálni. Eleinte alig lehetett észrevenni; hatásuk azonban egyre érezhetőbb, s hihető, hogy ha majd a fegyverek csörgése nem harsogja túl a szellem szavát: az emberi gondolkodás új útjának ígéretét jelentik számunkra.

IV.

Merre visz ez az új út? Induljunk ki a régiből. Mostanáig a valóság és az érték lényegét kerestük. Nem sikerült megtalálnunk. Sem a tények, sem a célok mibenlétét nem tudtuk megközelíteni. A csillagos ég felettünk és az erkölcsi törvény bennünk nemcsak Kantot, hanem mindnyájunkat csodálattal tölt el — a nélkül, hogy talányát megoldani tudnók. S ki ne tette volna fel közülünk életében a fájdalmas fausti kérdést: „Welch ein Schauspiel! aber ach! ein Schauspiel nur! Wo fass ich dich, unendliche Natur?“ A csodálat és a kérdés azonban nem nyújt pozitív megoldást, sőt nem ad feleletet még arra sem, hogy van-e egyáltalán pozitív megoldás?

Igy merült fel az a sejtelem, hogy talán egészen rossz úton járunk. Talán a megoldás nem is a dolgokban, hanem bennünk van? A figyelem így az életről mindinkább az élőre, a gondolatról a gondolkodásra, a világról az emberre összpontosult.

Hume és Kant ismeretelméletének hatása alatt leghamarabb talán a természettudományok tértek erre az útra annak belátásával, hogy a természeti törvényszerűségek nem a természet szemléletében, hanem a szemlélet természetében, egyszóval nem a tárgyban, hanem a szemlélőben vannak. Ezt a belátást nyomon követte a természettudomány dogmáinak sorozatos feladása. Az anyag egykori fogalma és megmaradásának elve, a mozgás naív objektív felfogása, a kezdet és a vég álkérdése mindinkább a tudomány történetéé lesz. Ez a szellemi fejlődés érezhető a filozófiában is, amely a hangsúlyt a metafizikáról az ismeretelméletre és eti-

kára, majd ezekről a lélektanra helyezte át. A filozófia legmodernebb, lélektani iránya az értékek helyett az értékelés, a gondolat helyett a gondolkodás vizsgálatát tűzte maga elé, mint ami számunkra egyedül megfogható. Ezáltal a dolgok helyett a filozófiai érdeklődés előterébe is az ember került. A jogtudományban ennek az új felfogásnak az az irányzat felel meg, amely a jogot nem a maga objektív valóságában, hanem a jogászai gondolkodás folyamatán, tehát a jogászon, az emberen keresztül akarja megismerni, mivel — felfogása szerint — olyan jog, ami ettől függetlenül fennállana, nincs is.

V.

Az emberi gondolkodásnak ez az új iránya eléggé fiatal ahhoz, hogysem egyelőre általános elismerésnek örvendhetne. A mai, lényegileg még mindig szélsőségesen materialista korszakban az emberiséget léte anyagi feltételeinek és ezek technikai megvalósításának problémája köti le. Nem csoda tehát, hogy egyelőre nem vált széles körökben tudatossá a mult szellemi jelszavainak elavultsága. De ez nem is lényeges. Az emberi szellem fejlődése nem ismer véletleneket. A felszínen csillognak a világtörténelem játéka; a mélyben azonban feltartóztatlanul változik, fejlődik, él az a szellem, ami örök értelmet ad a történelem gyorsan enyésző valóságainak. „Was glänzt, ist für den Augenblick geboren; Das Aechte bleibt der Nachwelt unverloren!“ (Goethe).

Az ember szellem fejlődésének ez az iránya lassan válik csak tudatossá, bár egyes gyökerei a messzi multból erednek. Természetes, hogy a tudatosulás folyamata ott indult meg legelőbb, ahol a régi szellem legkevésbé csontosodott meg: a tengeren túlon; s másrészt ott mutatnak iránta legkevesebb megértést, ahol a kultúra előbbi felfogása dogmává jegecesedett: Közép-Európában. Érdekes ezzel kapcsolatban megfigyelni, hogy a magyar gondolkodás mennyire *nem* függvénye a középeurópai szellemnek, hanem átnyúl ezen a szélső nyugati és a keleti kultúrák felé. A magyar szellemnek ezt a tulajdonságát általában középeurópai szemmel szokták nézni, s így természetesen nem azt látják, ami benne pozitívum, hanem csak azt a negatívumot, hogy a középeurópai formák és dogmák iránt kevés érzéke van. Azt viszont nem látják meg, hogy a gondolkodás megcsontosodott formáitól mentesség nemcsak gondolatszegénység, hanem gondolatszabadság is lehet. S hogy nálunk valóban az utóbbiról van szó, azt mi sem bizonyítja ékebben, mint hogy a klasszikus geometria fénykorában egy *Bolyait*, az új-

kantianizmus delelőjén egy Böhmet adhattunk a világnak, s míg a körülöttünk zajló világ nem tud kikevergőzni a jogpozitivizmusból, s érvekért — újak híján — hol a szélsőséges materializmus, hol az újkanti, sőt a skolasztikus gondolkodás lezárult területeire nyúl vissza: nálunk már lassankint, szűk körben, de mind erősebben hallatja szavát a távol kelet és távol nyugat lélektani szemlélete.

VI.

Amilyen kevésbé meggyőző a régi szemlélet az új szemében, olyan elfogadhatatlannak látja természetesen a régi is az újat. Szinte közhely ma még a lélektani szemlélet üres és egyoldalú pszichologizmusáról, álmodozó szubjektivizmusáról beszélni. Ez a kifogás azonban tarthatatlan. A lélektani szemlélet lényege épen az, hogy szakít azokkal az *apriori*, *intelligibilis* fogalmakkal, amelyek rendszerét a középeurópai gondolkodás szörszálhasogató részletességgel kiépítette, a nélkül, hogy tartalmat tudott volna adni nekik. Ürességről tehát inkább beszélhetünk a régi, mint az új irányzatnál, amelyet ép az hívott életre, hogy az emberi gondolkodás előbbi útjai megfogható tartalom nélkülinek bizonyultak.

Még kevésbé veszélyes az új idők lélektani felfogására az a támadás, amely álmodozó szubjektivizmussá minősíti. Mindenekelőtt a derék struccmadár jut az eszünkbe, amely úgy akar eltűnni mások elől, hogy fejét a homokba dugja. Lényegileg ezt teszik a kifogásolók is, mikor kutatásaik eredményeit egyszerűen objektív igazsággá nyilvánítják, s mérhetetlenül csodálkoznak azokon, akik ezek mögött az ő alanyiségüket fedezik fel. Pedig hát ahogy a strucc nem tűnt el azért, mert ő nem lát, úgy a tudós alanyiséga sem válik semmivé azért, mert tárgyi igazsággá költi át magát. Mint egy nagy írónk találóan mondta, hiába írjuk rá a görögdinnyére, hogy tubarózsa; azért az csak görögdinnye marad. Bizony, az objektív igazság kutatóinak véleményei éppolyan szubjektívek, mint a lélektani alapon állókéi; a különbség mindössze annyi, hogy az utóbbiak hajlandók ezt belátni, az előbbieket nem, — aminek valószínűleg nem is annyira intellektuális, mint inkább érzelmi okai vannak. Majdnem előítéletnek nevezhetnénk, azonban — azt hiszem — találóbb, ha a középkori és középeurópai gondolkodásnak (amelyek nem is olyan távolállók egymástól, mint első látásra hinnők) a tehetetlenségi nyomatékát látjuk benne.

VII.

És mi van az egyoldalúsággal? Ez a kifogás szintén nem áll meg. A lélektani módszer nem a kutatás tárgyát, hanem módját kívánja meghatározni. Nem szegényíteni, hanem végtelenül gazdagítani kívánja a tudományt azzal, hogy áthatolva a különböző szempontok felületes színein, azok gyökereit keletkezésüknél veszi vizsgálat alá. A tudománynak ez az ága nem akarja kizárni a szociológiai, történeti, etikai, stb. szempontokat, csak le akarja ezeket mérni. Nem akarja kizárni a szaktudományi kutatást, de nem is óhajt egyenrangú társként a szaktudományok közé állani. A szaktudományok a részletek, a konkrétumok, a pozitívumok tudományai. A lélektan viszont a tudományok tudománya, amely, épen ezért, minden szaktudomány mélyén megtalálható. Hivatása, hogy ezek helyét, egymáshoz való viszonyukat, eredményeik súlyát meghatározza. Ehhez mértékre van szüksége, ami a részletkutatások homályába besugározza az ismeret egységének fényét. Ez a mérték az ember, mint lélek. Az új szemlélet legnagyobb eredménye az, hogy a tudományok látszólag összefüggéstelen részlet-eredményeit közös nevezőre tudta hozni, s a természet és társadalom, az én és nem-én, a lét és a kell ellentétének viszonylagosságát kimutatta.

A tudományok lélektani módszerét tehát nem az jellemzi, hogy kevesebb szempontot vesz figyelembe az eddigieknél, hanem az, hogy ezeket a szempontokat nem elszigetelve, nem dogmatikus hit vagy tabu gyanánt fogja fel, hanem a lélek, az emberi szellem sajátos, de egymással az emberen át összefüggő működési módjaként, ami az emberrel együtt alakul, fejlődik vagy visszafejlődik.

Arról a tudományról, mely minden eddiginél tudatosabban hangsúlyozza az összes ismeretek relativitását és összefüggését az emberben, — amely minden eddiginél tudatosabban mutat rá arra, hogy minden megismerés és minden szaktudomány fejlődése mögött az emberi szellem belső fejlődése van, s ez egységes lévén, fejlődése is természetszerűleg csak egységében, vagyis úgy ismerhető meg, ha nem csupán egyes részeiben, hanem minden részletében átfogjuk: komolyan nem állítható az, hogy egyoldalúságra törekszik.

Az természetesen más kérdés, hogy az élet szempontjainak tarkasága ebben a mélységben már beleszürkül az emberi lélek mindent átfogó egységébe. Aki odáig jutott, hogy a gazdasági, etikai, jogi, történeti, stb. szempont mögött észrevette az Embert, s az ember életében a szellem, a lélek működését, az nem ér rá arra, hogy figyelmét a szaktudo-

mányok konkrét kérdéseinek tömegén szétszórja, nem horizontális, hanem vertikális haladásra törekszik, s nem a világon, hanem az emberi lelken keresztül, ami ott van „minden gondolatnak az alján”. Ennyiben valóban elmondhatjuk erről az irányzatról a költő szavaival: az ő hazája az Egy, amely nem osztozik. Az emberi lélek mindent mér, tehát semmivel sem mérhető. Másszóval: nincs más tudományos mérték.

Aki azonban ezt egyoldalúságnak tekinti, az figyelmen kívül hagyja azt az elemi követelményt, hogy a tudománynak ismereteket kell gyarapítania; ismeretrendszer pedig nem képzelhető egységes rendező elv nélkül. Szakismeretek rendszertelen egymásmellésorakoztatása megfelel az egyenlőség elvének, egyoldalúnak sem mondható: de nem tudomány, sőt még csak nem is módszerszinkretizmus. Egyáltalán nem szellemi munka. A tudományos munka az anyag egységes elv alapján való csoportosításával kezdődik, mert ez minden ismeret előfeltétele. Ezzel vége ugyan a szempontok naív egyenlőségének, s megszületik az egyoldalúság vádjá, azonban — mint láttuk — minden komoly alap nélkül.

VIII,

De micsoda veszélyes felfogás ez! halljuk a további érvet; hiszen az ilyen tudomány az ismeretek szükségszerű objektív egységét önkényes alanyi nézetek véletleneire bontja fel! A megismerést álmodozással helyettesíti!

Ez ismét tévedés. A bírálók megint figyelmen kívül hagyják azt, hogy az új irányzat élete nem szorítható be halott formáik közé.

Figyelmen kívül hagyják mindenekelőtt azt, hogy az ismeretek fogalmi szubjektivitásának felismerése nem jelenti azok önkényességét, hanem csak azt, hogy mint emberi ismeretek, nem függetleníthetők az embertől, s mivel az ember lényegileg lélek, a lélektantól. A lélektani törvényszerűségek azonban nem önkényesek, és nem változnak emberek szerint. Sőt ma már azt is tévesnek látjuk, hogy a mult korszakok külön egyéni és tömeglélektanról beszéltek. Ép a lelkiműködés az, ami az egyéneket tömeggé, társadalommá köti össze, a tömegekből egyéneket választ ki, értelmet ad az én és nem-én különbségének, a társadalomnak és a természetnek egyaránt. Ugyan mi egységet láthatunk a világban, ami nem a lélek egységének volna a következménye? Nem szálnalmas érv-e az, amely ép a lélektanról, a mindent összekötő, létrehozó és megsemmisítő lélek tuda-

mányáról állítja azt, hogy a világ egységét önkényes véletlenekké porlasztja?

Ami pedig az álmódzást illeti, ez megint olyan kifogás, amit az új irány több joggal vehetne a régi szemére, mint megfordítva. Az ugyanis, hogy mi az ismeret törvényszerűségei mögött felismerjük gondolkodásunk szerkezeti működését, s ennek elhaló hangjait nem vagyunk hajlandók ismeretlen szellemek szárnycsattogásainak tudni be: a mult irányzataival szemben — amelyek tele voltak magánvaló dolgokkal, metafizikummal és misztikummal — inkább negatív, mint pozitív magatartás, inkább egészséges önuralom és tartózkodás a tudomány számára hozzáférhetetlen területektől, mint a képzelet felelőtlen csapongása.

Gondoljunk csak arra, hogy például a jogtudomány területén ugyan mennyivel vitték előbbre ismereteinket azok a tanítások, amelyek a jogban egy világész megnyilvánulását vagy egy erős társadalmi hatalom parancsát látták? A jog ismeretlen fogalmát még ismeretlenebbekkel határozták meg. S e mellett a szubjektivizmus „átkától” sem mentesek, hiszen végeredményben emberi észnek és emberi összefogásból eredő (társadalmi) hatalomnak ugyancsak emberi ész által konstruált képzeteire nyúlnak vissza. Nem egyszerűbb-e kikapcsolnunk a világész, hatalom, stb. bizonytalan fogalmait, s megmaradnunk az embernél, akinek gondolkodásában kapja meg a világ színtelensége a jelentés színeit?

IX.

Az, hogy a jog gyökerei nem normákra és valóságokra, hanem a jogászai gondolkodás folyamatára nyúlnak vissza, a jog lélektani egységének gondolatához vezet. Ez is mutatja, mennyire igazságtalan az az érv, amely a jog fogalmi egységét épen az azt biztosítani hivatott lélektani jogászat-tól félti.

Szinte halljuk a kifogást, amelyet itt a jogpozitivizmus ismét emel: hiszen a jog egységét az emberi lélekben kereső felfogás a jogot lényegileg az emberi természetből vezeti le! Hiszen ez természetjog! Igen, ez természetjog, ha nem is abban az értelemben, mint ezt a fogalmat a pozitivizmus — könnyebb cáfolhatóság végett — a saját formakereteibe szorítva, meghatározni szokta. Minden dolognak, eszmének és értéknek az ember lévén a mértéke, a jog sem igényelhet magának emberfeletti eredetet. A jog függvénye az emberi természetnek.

De hiszen az emberi természetből semilyen konkrét jogszabálytartalom nem vezethető le, hangzik az ellenérv; az

így felfogott jogfogalom üres! Dehogy is üres! Épen az így felfogott jogfogalom *nem* üres. Az emberi társasélet rendje az emberi természet eredménye; egységes irányvonalai épúgy, mint történelmi, faji, társadalmi rétegeződése. A jogrend kialakulása pedig nyilván ezzel kapcsolatos. Nem lehet véletlen, hogy a világ melyik részén és idejében alakult ki demokrata vagy autokrata jogrend; nem véletlen, hogy melyik jogrend ismeri el a magántulajdont, a halálbüntetést vagy a monogám házasságot. S nem az a lényeg, hogy mi ezt véges elménkkel le tudjuk-e vezetni az emberi természetből, amit alig ismerünk, hanem az, hogy abból levezethető-e egyáltalán.

Még tarthatatlanabb az az érv, amely konkrét jogszabályok levezethetlenségével gondolja elintézhetőnek az emberi természet szerepét. Ez az érvelés ismét a közép-európai atomizáló jogpozitivizmus vétke, amely nem tud szabadulni a jog normatív felfogásának dogmájától. Ezzel szemben nem lehet elégszer hangsúlyozni: a jog lényege nem a konkrét jogszabályok (normák) absztrakciójában van, hanem a rend egységének realitásában, amely egyedül ad azoknak értelmet és értéket. Nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy konkrét jogszabály olyan értelemben, mint erről a pozitívizmus beszél (tehát logikailag) nemcsak az emberi természetből, de más jogszabályokból sem vezethető le. Az alkotmányból önmagából nem következnek logikailag egyetlen konkrét törvény, a törvényből egyetlen bírói ítélet vagy közigazgatási aktus sem. A joglépcsők logikai összefüggése merő, illúzió, amelynek leple alatt a logikus tényezők tömege rejtőzik.

De nem is ez a lényeg. A pozitívizmus kritikája évtizedekig tökéletesen mellékútra terelte a vitát. Nem a jogszabályokat, hanem a jogot kell levezetni; s nem logikailag, hanem lélektanilag.

X.

A jog lélektani egysége az, ami a jog ellentmondásnélküliségének elvét biztosítani hivatott. Az uralkodó tan a jog logikai zártságának feltételezésével akarja ezt a célt elérni. Ez az út azonban nem célravezető, mert a jog egysége nem logikai, hanem lélektani egység, logikai zártsága tehát merő fikció. Hiszen, mint már rámutattunk, a törvény az alkotmányból, a rendelet a törvényből, a bírói ítélet mindezekből nem vezethető le logikai biztonsággal. Mindezek ugyanis fogalmakból állanak, amelyek értelmezése éppolyan lélektani, tehát alogikus folyamat, mint a jogalkalmazás alapjául szolgáló valóság leszűrése a hiányos és egy-

mással ellentétes bizonyítékoknak önmagában értelemnélküli tömegéből.

Logikailag tehát — a fogalmakat és a tényeket körülvevő logikai hézagok következtében — a jog egysége nem konstruálható meg. Lélektanilag más a helyzet. Az nem lehet, hogy a bíró ugyanazt a döntést egyszerre jogosnak és jogtalanak érezze. Ha ez látszólag mégis előfordul, akkor sem a döntés egységének hiányáról, hanem különböző joglépcsők vagy a jogi és az erkölcsi értékelés különböző szempontjainak kollíziójáról van szó, ami a döntés eredményét interferálhatja, de nem vezethet olyan megoldhatatlan hasadáshoz, mint a logikai szemlélet.

B) Az egység akadályai.

I.

Úgy látszik, hogy a jogászai gondolkodás egységét leginkább az alaki és anyagi igazság ellentéte veszélyezteti. Azonban ha tisztában vagyunk ezek szerepével, a veszélyt nem tekinthetjük komolynak. Az ú. n. alaki igazság ugyanis nem egyenrangú jelentőségű az anyagi igazsággal, hanem olyan vonatkozásban áll ezzel, mint az eszköz a céllal. Ezek tehát épenúgy nem állhatnak egymással szemben, mint ahogy a cél nem lehet ellentétes a hozzávezető eszközökkel. Az alaki igazság ebben az értelemben semmi egyéb, mint az anyagi igazság valószínűsége. Gondoljunk például arra, hogy a bíró az ítélete alapjául szolgáló tényállást nem közvetlenül tapasztalja, hanem közvetett bizonyítékokból, mondjuk tanúvallomásokból állapítja meg. Az az igazság, amit az ilyen alapon hozott ítélet elér, kétségkívül alaki igazság, hiszen az, hogy a tanúk vallomását a valósággal egyenlőnek kell tekinteni, alaki szabály. De az anyagi igazságnak is van valami köze ahhoz, hogy a legtöbb ítélet ilyen alaki szabályon alapul. Éspedig az, hogy a tanúk vallomása a legtöbb esetben födi — legalább is a lényegét illetőleg — a valóságot. Vagyis a jog az alaki igazságot azért fogadja el alapul, mert nagy valószínűség van arra, hogy ez az anyagi igazsággal is egyenlő.

Azokban az esetekben, amelyekben az alaki igazság szembekerül az anyagival, ugyancsak nem arról van szó, hogy a bíró az alaki és az anyagi igazságot méri össze, és dönt afölött, hogy melyiket fogadja el. Az alaki igazság az anyagi igazság látszata. Ha szembekerül az utóbbival, épúgy megszakad az útja, mint a hímporától megfosztott szárnyú lepke röpte. Ha bebizonyosodik, hogy a tanúk hamis vallomást tettek, a bíró nem fogadhatja el tanúságtételüket.

Az anyagi igazságot sértő ítéletek nem is így szoktak keletkezni, hanem úgy, hogy a bíró számára csak az alaki igazság van adva. Hiába vallanak hamisan a tanúk, ha ez nem bizonyul be, a bírónak el kell fogadnia vallomásukat. Az igazság eszméje ilyenkor homályba borul, de nem vész el még ilyenkor sem teljesen. Csak túl kell látnunk az egyes eset szűk korlátain. A kivételes igazságtalanság lehetősége az anyagi igazság valószínűségének fogalmával van adva, s csak úgy lenne kiküszöbölhető, ha az alaki igazság az anyagi igazság bizonyossága volna, ami emberileg elérhetetlen.

Hogy az alaki igazság sorsa mennyire az anyagi igazság valószínűségéhez van kötve, az kitűnik abból, hogy amikor ez a valószínűség megszűnik, az alaki szabály teljesen elveszti alkalmazhatóságát. Gondoljunk például azokra a jogterületekre, amelyeken a törvényhozás kénytelen volt a tanúbizonyítást kizárni vagy erősen korlátozni, mivel a valódi és a tanúkkal bizonyított tényállás azonosságának valószínűsége megszűnt. Pl. az adómorál közismert alacsony színvonalra indította kormányunkat arra, hogy a fogyasztási adótárgyak bevitelének, kivitelének, megsemmisülésének, átruházásának, stb. megállapításánál a korlátlan tanúbizonyítást kizárja.

II.

A jogászai formalizmus örök problémája ez. A jogász kötve van a formához, mivel a tapasztalat számára csak ezek vannak adva. A formák azonban nem önállóan jelentősek számára, hanem csak annyiban, amennyiben a mögöttük elképzelt anyagi igazságot, valóságot jelképezik. A formák megítélésénél sohasem volna szabad szem elől téveszteni azt a két szempontot, hogy ezek, mint a valóság látszatai, nélkülözhetetlenek; de csak látszatai a valóságnak, s így nem szabad bennük mást, mint eszközöket látni.

A formalizmusnak ez a szerepe egyébként minden tudományban megtalálható. Hiszen minden tudomány tárgyát pusztán bizonyos formák jelképezik a kutató számára, amelyek mögött a valóságot csupán gyanítja. A fizikus anyagának szerkezete, a matematikus számoszlopai, az etikus kategorikus imperatívusai épúgy tartalmilag üres formákig nyúlnak vissza, mint ahogy érzékszerveink nem a valóságot, hanem annak pusztán formaváltozásait fogják fel. Nem is beszélve arról, hogy újabban komolyan szó van róla, vajjon nem a formákban van-e a valóság lényege, miután a tudomány kutató szemei előtt lassan minden más semmivé foszlik szét?

Tehát nemcsak jogászi, hanem fizikusi, matematikusi, etikusi, stb. formalizmus is van. S ezek egyaránt csak úgy szárnyalhatók túl, ha mindig szem előtt tartjuk azt, hogy az ismereteinknek egyedül hozzáférhető formák a valóságot és igazságot nem jelentik, hanem csak *jelképezik*. Jogásznak, természettudósnak és filozófusnak egyaránt túl kell néznie a jelképeken, kutatva azt, amit számára ezek jelképeznek. Természet, társadalom, jog és tudomány egyaránt ennek a kutatásnak az eredménye, — legalább is amennyiben számunkra jelentésük van.

III.

Ismét visszajutottunk tehát oda, hogy a jog lényegét nem a normák és faktumok szimbólumában, hanem a jogászi gondolkodás ezek mögött álló egységes folyamatában kell keresnünk. Ezt az egységet azonban az anyagi és alaki igazság dualizmusán kívül az egyéni és szociális (társadalmi) igazság kettőssége is fenyegeti. Persze csak fenyegeti, meg nem döntheti, mivel végeredményben ez a kettősség is ép olyan látszat, mint az előbbi volt.

Az egyéni igazság nem kerülhet szembe a társadalmi igazsággal, mint ahogy az alaki nem kerülhetett szembe az anyaggal. Csakhogy míg az alaki és anyagi igazságnál ez azért volt lehetetlen, mert az előbbi pusztá eszköze az utóbbinak, addig az egyéni és szociális igazságnál ilyen eszköz-cél viszonyról nincs szó. Szem elől tévesztik ezt azok a felfogások, amelyek az egyénben a közösség pusztá eszközét, de azok is, amelyek a közösségben az egyének pusztá eszközét látják. A múlt században az utóbbi véglét volt divatos; a jelen pillanatban meg az előbbi. Mind a kettő felületes felfogásra vall. Egyén és köz nem pusztá eszköze egymásnak, mert egyik sem képzelhető el a másik nélkül. Az egyénnek nincs értelme a közön, a köznek az egyénen kívül. Sem társadalmon kívüli embert, sem ember nélküli társadalmat nem tudunk elképzelni. Robinson sem cáfolat; hiszen a pusztá szigetre is magával vitte lelkének működésében őseit, tutaja roncsain korának eszközeit, magával vitte társadalmának nyelvét, szokásait, előítéleteit és vágyait: az egész társadalmat. S nem cáfolat másoldalról a kollektív államgondolat sem, amely végeredményben szintén az egyéni bölcsők és sírok közötti űrt akarja kitölteni.

Míg tehát az alaki és anyagi igazság elvi ellentétét az zárja ki, hogy előbbi pusztá reflexe az utóbbinak, addig az egyéni és szociális igazságét az, hogy ezek csak a felszínükben különböznek, gyökerükben azonosak. Vegyünk egy

konkrét példát. Egy munkaadó egyéni érdeke látszólag azt kívánja, hogy munkásai bérét minél lejjebb nyomhassa; a szociális érdek viszont azt, hogy az bizonyos színvonalat meghaladjon. Lehet azt mondani, hogy az egyéni igazságnak (t. i. a munkaadó egyéni igazságának) a munkabér tetszésszerű leszorítása, a szociális igazságnak viszont ennek megakadályozása felel meg? Bizonyára nem. Szociális igazság nélkül nincs társadalmi béke; e nélkül nincs társadalmi élet; e nélkül pedig nincs társadalmi munkamegosztás, tehát nincs munkaadó és munkavállaló sem. A munkaadónak ezért az az érdeke, hogy legyen munkamegosztás, tehát az is érdeke, hogy legyen társadalmi béke, tehát az is, hogy legyen szociális igazság. Vagyis jelen esetben a munkaadó egyéni igazságának csak látszólag felel meg a munkavállalók éhbére, mint ahogy a rablógazdálkodás csak látszólag facsar ki többet egy ingatlanból, mint amennyi benne van; jól átgondolva ellenben az egyéni igazság mélyén is a szociális igazság rejlik. Másrészt viszont a szociális igazság általános érvényét ép az adja, hogy egyéni igazság is. *A szociális igazságnak az egyéni igazság ad értéket, — az egyéni igazságnak a szociális igazság ad tartalmat.* A kettő nem kettő, hanem egy: ugyanannak a rendfogalomnak kétfelé: az egyén és a köz felé néző arca. S mivel az egyén és a köz kettőssége pusztán látszat, az igazság két arca is csak látszólag néz kétfelé; leglényegében ugyanazt kell látnia: az embert!

IV.

A jog fogalmából az ember épenúgy nem küszöbölhető tehát ki, mint az ember életéből a társadalom, s ezen keresztül a jog. Ha igaza van Kantnak abban, hogy nincs más jó, mint a jó akarat, akkor igaz az is, hogy nincs más szép, mint a gondolat szépsége, és nincs más igaz, mint a tiszta ész szava. Egyáltalán: nincs más mérték, mint az ember. A jogban nincs más mérték, mint a jogász.

A jogász, a gyakorlati életben főleg a bíró, sokkal nagyobb szerepet játszik tehát a jog életében, mint valaha gondolták. Ebből pedig az következik, hogy a jog egységének követelménye a bírászkodás egységét kívánja meg. Ez persze csak megközelíthető, de el egészen soha nem érhető cél. Hogy ezzel kapcsolatban — bár csak futólag — néhány részletproblémára is rámutassunk: nem lehet mindenképp előtt kizárni a bírói szervek vertikális tagozódását egymás fölött álló fórumokra. De tisztában kell azzal lennünk, hogy ez szükséges rossz, s a fórumokat a lehető minimumra (tehát úgynemű kettőre) kell leszorítani. S nem zárható ki a bírói

szervezet horizontális tagozódása sem; az így létrejövő szakbíróóságok nagy számára azonban — főleg ha meggondoljuk, hogy lényegileg minden bíraskodás szakbíráskodás, hiszen a jog mindig csak forma — semmi szükség. Különösen áll ez a köz- és magánjogi bíraskodásnak mind időszerűtlenbé váló szétválasztására. Nincs külön polgári és külön közjogászai gondolkodás. A jogászai gondolkodás háttérében minden esetben az emberi társasélet lehetővé tételének elősegítése áll, tehát lényegileg minden jog közjog. Ahogy nincs külön polgári és külön közjogi törvényhozásunk, úgy nincs komoly elvi alapja a polgári és közjogi jogalkalmazás szervezeti szétválasztásának sem. Pontosabb kifejezéssel: a szakjogászatnak jogalkotásban és jogalkalmazásban helye lehet, azonban egy egységes szervezeten belül, nehogy a szakszerűségnek a jogegység essék áldozatul.

C) Összefoglalás.

Összefoglalva az elmondottakat: a jog fogalmának vizsgálata a jogászai gondolkodás területére vezet vissza, ami az emberi gondolkodás része, tehát annak többi területeivel széttephetetlen kapcsolatban áll. A jogász problémái — mint minden probléma — végső fokon lélektani természetűek; vagyis a jogi megoldások formái mögött tudatos és tudatlan lélektani tényezők húzódnak meg. Ez nem azt jelenti, hogy ugyanott szociológiai, történeti, etikai, stb. faktorokat is ne találhatnánk. Ezek azonban mindig a jogászon, az emberen keresztül hatnak, nem önállóan, mintegy a levegőben függve, hanem a jogász lelkiségének tényezőjeként. S ezeknek a szempontoknak a szövevényében, az okok végtelen változatossága mögött épen a lélek az, ami az egységet jelképezi. A jog egysége tehát nem történeti, szociológiai, logikai vagy etikai, hanem gondolati egység. A jogtudomány pedig a jogászai gondolkodás tudománya.

Kérdés, mennyiben új ez az elgondolás? A felelet nem egyszerű. Nincs új a nap alatt. A lélektani felfogásnak is messze nyúlnak a gyökerei. Már Protagorasnál olvassuk, hogy: „πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος“. S erről ír Csuang-ce is, akinek a zenith nem magos, a nadir nem mély, az időben nincs távolság, s a korszakok elmúlásával számára semmi sem öregszik.

Általában: az Ember jelentősége olyan mértékben került mindig előtérbe, amilyen mértékben a dolgok, a dologiasztá vált hitek: a dogmák és a dologiaszt tanítások: a tekintélyek elhomályosultak. A világ színei azonban vakítóak; tévedései csábítanak; eseményei lenyűgöznek. A fel-

szín csillogásától azután rendszerint nem látszik a lényeg. Ezzel csak ritkán találkozunk. Vagy a géniusz magánosságában; vagy hanyatló korok kultúrájának szomorú félhomályában. A géniusz magánosságáig nem ér föl a látszatok délibábjá. Amikor a tömegek szemeit vakság verte, egy Augustinus, Descartes vagy Goethe már világosan látta az emberi lélek törvényszerűségének működését a természet véletlenjeinek mélyén. A hanyatló korszakok pedig azért engednek mélyebb betekintést a lényegbe, mert ilyenkor az erőteljes korokban ugyancsak erőteljesen működő formális gátlások is hanyatlanak. Mint ahogy a nap igazi mivoltát is napfogyatkozásakor figyelhetjük meg leginkább.

Talán ez az oka annak, hogy a mult század közepe óta minden tudományág kezd mélyebbre tekinteni a formális törvényszerűségek üres mechanizmusánál, s ma már a legexaktabb tudományok számoszlopaiban is megjelent egy újabb ismeretlen: a lélek. Semmi különbség e szempontból a természet- és társadalomtudományok közt. Sőt az előbbieknél még előbb volt érezhető az új irányzat hatása, ami a modern fizika és csillagászat forradalmi újításaihoz (Planck, Russell, Eddington, Jeans, stb.) s az orvostudomány új útjaihoz (Freud, Völgyesi, stb.) vezetett. A társadalomtudományok területén pedig kialakult a nyugati újrealizmus (Arnold, Frank, Robinson, stb.), ami a realizmus súlypontját a természetből az emberbe helyezte át. S ebbe a szellemi irányba mutat a hazai tudomány nem egy kiválóságának, a bölcsészetben főleg Böhm Károlynak és Bartók Györgynek, a jogászatban Grosschmid Béninek és Horváth Barnának a tanítása is.

Ezután beszélhetünk arról, hogy mennyiben új ez az irányzat. Abban az értelemben semmiesetre sem az, hogy szellemi ősei a multban és rokonai a jelenben ne lennének. De új annyiban, hogy öntudatosan száll síkra a részletkutatásoknak az emberi lélek egésze felé irányításával egy olyan korban, a XX. században, amikor a részletek technikuma jobban körülhomályozza az emberek tekintetét, mint valaha a világtörténelemben, s egy olyan helyen, Középeurópában, ahol a mult valódi és álnagyságainak lidércnyomása dogmákká sajtolta a részletismereteket, halottá merevítette az életet, formákká darabolta a lényegét, és kevesebb teret enged a szellem szabad játékának, mint bárhol s bármikor a világon.

Ebben a társadalmi miljöben, ahol az emberi gondolkozásból épen az hiányzott leginkább, ami emberi, ez az

Szabó József: A jogtudomány helye az emberi gondolkozásban.

irányzat minden görög, kínai és modern nyugati ősei ellenére „új időknek új dalaival“ tört át a századok óta bezárt középeurópai kapukon. Nem az a lényeg, hogy ezt hányan vették észre. Az a lényeg, hogy megtörtént. Az észrevétel azután idő kérdése, hiszen, mint Nietzsche mondja, villámnak, dörgésnek idő kell, a csillag fényének idő kell, a tetteknek idő kell, ha már meg is tétetett, hogy lássák, hallják.

Szabó József.